
Hadifogság a vidéki Oroszországban (1914–1922)

Jelen monográfia *N. V. Szurzsikovának* az Uráli Föderatív Egyetemen megvédett doktori disszertációja szerkesztett, rövidített változata. A munka alapvetően regionális szinten a Permi Kormányzóság, illetve a Közép-Urál területére vonatkozólag igyekszik feltárni a hadifogoly-kérdés jellemzőit az I. világháború, valamint a polgárháború összefüggésében. A bevezető fejezetben a szerző igen alapos áttekintést ad a témára vonatkozó oroszországi és nemzetközi irodalomról. Ezen belül oroszországi viszonylatban is szükségesnek tartja külön tárgyalni a szovjet, majd az azt követő historiográfiai tendenciákat.

A szovjet történetírást jellemezve tulajdonképpen elismeri annak dogmatikus, ideológiailag meghatározott jellegét, a legfőbb hiányosságát pedig abban látja, hogy ennek következtében azok a történelmi tények, folyamatok, illetve jelenségek, amelyek nem illeszkedtek a politikai-ideológiai elvárásokhoz, háttérbe szorultak, így a hadifoglyok kérdése is elsősorban közvetett módon – például az októberi forradalom szempontjából – kerülhetett napirendre.

Ezzel szemben a 1990-es években kibontakozó orosz történetírás igyekezett szakítani a korábbi szovjet hagyományokkal mind témaválasztását, mind módszertanát tekintve. Mindez nagymértékben köszönhető volt a korábban feldolgozatlan levéltári anyagok hozzáférhetővé tételének is. Ugyanakkor ez gyakran azt is jelentette, hogy az ez idő tájt megjelent munkákra sokszor jellemzővé vált, hogy úgy ragadtak meg részproblémákat az I. világháború, illetve a polgárháború történetéből, hogy a helyi specifikumok hangsúlyozásával sokszor nem járultak hozzá nagyobb összefüggések megértéséhez.

A legújabb irányvonalakat áttekintve Szurzsikova azokat annyiban mindenképpen pozitívan értékeli, hogy szerinte az utóbbi időben jelentős elmozdulás figyelhető meg abban a tekintetben, hogy a hadifogoly kérdés kutatása önálló kutatási irányvonal legyen, és ne csak az I. világháborúról, polgárháborúról szóló munkák kiegészítő eleme. Szurzsikova szerint ehhez

nemcsak az oroszországi, hanem a nemzetközi történetírásnak is hozzá kell járulnia, noha mindez összességében még nem történt meg.

Jóllehet a szerző alaposan áttekinti a hadifogoly-kérdés historiográfiáját, a monográfia megírásához elsősorban moszkvai levéltárak – többek között az Orosz Föderáció Állami Levéltára (GARF), az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (RGVIA) és helyi archívumok – elsősorban a permi és a jekatyerinburgi – anyagát használta fel. Ez a jó értelemben vett kettősség meghatározó marad a munka egészére nézve, így nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a hadifogoly-kérdés általános oroszországi jellemzői hogyan jelentkeztek regionális, jelen esetben a Permi kormányzóság, illetve a Közép-Urál területén.

Gyakorlatilag a háború első napjaitól kezdve képet kaphatunk az Urál vidékére került ellenséges hadifoglyok helyzetéről. Már 1914 szeptemberében vannak források az itt fogva tartott osztrák-magyar katonákra, ugyanakkor ebben az időszakban a Permi Kormányzóság inkább tranzitterület szerepét töltötte be. Noha ezt követően folyamatosan emelkedett a Közép-Urál területén fogva tartott hadifoglyok száma. 1915 májusában már 12 ezer hadifoglyot tartottak nyilván a kormányzóság területén, akiket jellemzően a bányászatban-kohászatban, helyi üzemekben dolgoztattak. A hadifoglyok számának emelkedését jól mutatja, hogy 1916 októberében a bányaiiparban alkalmazott hadifoglyok összlétszáma elérte az 50 ezret, emellett a mezőgazdaságban 1916 végén összesen 4 ezer fogvatartott katonát alkalmaztak. 1917 szeptemberére csak az ipar területén dolgoztatott foglyok létszáma meghaladta a 80 ezret.

A hadifoglyok növekvő száma ellenére egyre gyakoribbak – különösen 1917 első hónapjaiban – a beszámolók a növekvő munkaerőhiányról. Olyannyira, hogy mindez ki is élezte a feszültséget a mezőgazdasági, illetve az ipari szektor között. Ez különösen akkor vált jellemzővé, amikor a kibontakozó élelmiszerkrízis megakadályozása érdekében hadifoglyokat igyekeztek átirányítani mezőgazdasági munkára. Az államhatalom összeomlásával egyre nehezebb nyomon követni a hadifoglyok pontos számát. 1917 szeptemberétől kezdve számuk jelentősen csökkent, amely a romló körülményeknek, járványoknak, illetve a megszaporodó szökéseknek is betudható. Noha a Permi Kormányzóság területén 1918 nyarán még mindig 100 ezer, korábban az osztrák–magyar hadsereg kötelékében szolgáló hadifogoly volt nyilvántartva, ezzel párhuzamosan arra is vannak utalások, hogy ezek a katonák tömegesen lépnek be a Vörös Hadsereg soraiba.

A polgárháborúra vonatkozólag kirajzolódik, hogy a vörösök és a fehérek hadifoglyokkal, illetve a különböző nemzetiségekkel kapcsolatban igen

eltérő politikát folytattak. A vörösök nem tettek éles különbséget a különböző nemzetiségek között, már 1918 januárjában nemzetközi szerződésben kötelezettséget vállaltak a hadifoglyok ellátására, a polgárháború kezdeti szakaszában kísérletek történtek a hadifoglyok evakuálására, számbavételére, illetve hazaszállítására, még ha ezek a próbálkozások polgárháborús viszonyok között a Közép-Urál területén sem mindig jártak jelentős eredménnyel. A hadifoglyok hazaszállítása gyakorlatilag az 1920-as évek közepéig elhúzódott. Még 1921 decemberében is 28 ezer hadifogoly tartózkodott orosz területen, akik között 10 ezer magyar nemzetiségű volt.

Ezzel szemben a fehérek sokkal határozottabb elképzelésekkel léptek fel a hadifogoly-kérdést illetően. A polgárháború kezdeti szakaszában az Urál és Szibéria területén 150 ezer hadifoglyot regisztráltak, akik közül 100 ezret alkalmaztak munkára. Emellett a különböző nemzetiségekhez is eltérő módon viszonyultak. Ezt példázza, hogy a Szibériai Ideiglenes Kormány létrejötte (1918. július 29.) után a továbbra is ellenségként kezelt magyar és német hadifoglyokat igyekeztek külön hadifogoly-táborokban elkülöníteni. Velük szemben a különböző latin és még inkább a szláv nemzetiségek sokkal kedvezőbb elbírálás alá estek. Többek között próbálták elősegíteni, hogy a fehérek oldalán fegyveresen részt vegyenek a polgárháború harcaiban.

Az egyes nemzetiségek közötti ellentétek (leginkább magyarok, németek és a szlávok közötti ellentétek) gyakorlatilag a világháború kezdetétől fogva jellemzőek voltak, amelyek a hadifoglyok között is éreztették hatásukat. Mindez az évek során – többek között a romló körülmények miatt is – csak tovább fokozódott. A feszültségeket a cári Oroszország igyekezett kihasználni. Már 1914 augusztusában komolyan felmerült az orosz vezérkar részéről, hogy a különböző nemzetiségekből külön fegyveres alakulatokat szervezzenek, amelyre a csehek, lengyelek, szerbek és a románok között is akadt példa. Bár Szurzsikova szerint ezeknek tényleges harcászati szerepe nem volt jelentős. Már csak azért sem, mivel nem is feltétlenül katonai, hanem politikai elhatározásból hozták létre őket.

Az utóbbi témakörhöz kapcsolódóan megkerülhetetlen kérdés, hogy a cári Oroszország hogyan viszonyult a hadifogságba került szláv nemzetiségekhez, a szlávok Orosz Birodalommal szemben támasztott elvárásaihoz és gyakran az orosz közvélemény által is megfogalmazott pánszláv véleményekhez. Szurzsikova szerint ezeket az elvárásokat Oroszország igyekezett saját érdekében felhasználni. A hadifoglyok esetében többek között azzal a céllal, hogy a szláv nemzetiségeket ne fordítsák maguk ellen, illetve azért, hogy az Oroszország iránt érzett szimpátiájukat tovább erősítsék. Ugyanakkor ez sok esetben további problémákat vetett fel, hiszen az esetleges ked-

vezőbb helyzetük adott esetben nemcsak a többi hadifogollyal élezte ki a feszültségeket, hanem a helyi orosz lakossággal is. Az uráli gyárak példáján keresztül – amelyek számára a legtöbb esetben mindegy volt, hogy milyen nemzetiségű hadifoglyokat tudnak dolgoztatni – arra mutat rá, hogy helyi szinten ez a kérdés kevésbé játszott fontos szerepet.

A fentebb bemutatott munka a magyar történelem szempontjából sem elhanyagolható. Már csak azért sem, hiszen az Urál vidékén nagy számban tartottak fogva a korábban az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékében harcoló katonákat, valamint a cári család kivégzésében való magyar részvétel sem tisztázott teljes mértékben. Részben ebből is fakadóan az igen alapos, az orosz történetírásban is hiánypótló munka szemrevételezésekor az olvasónak támadhat némi hiányérzete. Talán hangsúlyosabban fel lehetett volna dolgozni az egykori hadifoglyok, köztük a magyarok, polgárháborúban való részvételét, illetve a kérdés utóéletéről – például az egykori hadifoglyok későbbi sorsáról – is keveset tudhatunk meg. Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy utóbbi felvetések már valóban túlmutatnak a hadifogoly-kérdés közvetlen összefüggésein.

H. В. Суржикова: *Военный плен в российской провинции (1914–1922 гг.)* (Hadifogság a vidéki Oroszországban, 1914–1922) Москва, РОССПЭН, 2014. 423. С.

Suhajda Szabolcs